

Марина ШВЕД,
фахівець (консультант) ІРЦ Новоушицької ТГ

Формування навичок професійної рефлексії у майбутніх сурдопедагогів початкової школи

Сучасна система освіти потребує висококваліфікованих фахівців з педагогіки, здатних до творчої праці, пошуку та реалізації нових, ефективних підходів в організації своєї професійної діяльності, а особливо з дітьми із порушенням слуху. Зміни в системі освіти передбачають перехід до нових технологій, зорієнтованих на варіативність, суб'єктність, творчу індивідуальність, особистісний потенціал викладачів-сурдопедагогів. У зв'язку з цим визначається необхідність удосконалення наявних систем професійної підготовки спеціалістів-сурдопедагогів початкової школи.

Професійна діяльність майбутніх спеціалістів невід'ємно пов'язана з необхідністю постійної взаємодії з маргінальними та соціально-неадаптованими групами населення із порушенням слуху, що зумовлює ускладнення самої професійної діяльності сурдопедагогів та особливі вимоги до їх професійної підготовки. Водночас професійна рефлексія майбутніх фахівців виконує функцію узгодження усвідомленого змісту професійної діяльності, власних переживань і відчуттів щодо цієї діяльності.

Процес професійної підготовки студентів-сурдопедагогів насамперед орієнтований на надання фундаментальних теоретичних знань і недостатньо – на практично-прикладні аспекти навчання, зокрема та на формування професійної рефлексії.

Поняття «рефлексія» входить в обіг професійної педагогічної термінології. Спектр змістів, при використанні поняття «рефлексія», досить широкий: самопізнання, самооцінка, самоаналіз, самосвідомість, обмірковування власних дій та інші. Рефлексія у педагогічній науці - мисленнєво-діяльнісний процес усвідомлення суб'єктом продуктів своєї діяльності. Вона допомагає сформулювати спеціалісту-сурдопедагогу отримані результати, визначити цілі подальшої роботи, скорегувати свою діяльність. Поняття «рефлексія» допомагає виокремити широке коло явищ, у яких проявляється здатність людини до усвідомлення та пізнання власної діяльності.

У педагогічній науці рефлексію досліджували Г.А.Ковальов, С.В.Кондратьєва, В.А.Кривошеев, А.К.Маркова, Є.Б.Петрушихіна та інші. Якщо розглядати педагогічний процес у контексті «суб'єкт-суб'єктної парадигми», то результативність впливу викладача на майбутніх учителів початкової школи значно підвищується завдяки рефлексивним процесам. Виходячи з цього, поняття «педагогічна рефлексія» не зводиться до знання або розуміння іншого суб'єкта по взаємодії, але, у цьому розумінні, проявляються характерні риси «подвоєння» дзеркального «відбиття» суб'єктами взаємодії один одного. Поняття «педагогічна рефлексія» містить суб'єктивне відтворення «внутрішнього світу» іншого суб'єкта взаємо-

дії, причому, у цьому «внутрішньому світі», своєю чергою, відбивається «внутрішній світ» першого суб'єкта взаємодії.

Поняття «педагогічна рефлексія» - принцип професійного мислення, «погляд звернений назад», усвідомлення світу власної свідомості, в якому відображені можливості самоаналізу, самопізнання педагогічної діяльності фахівця з роботи з дітьми із порушенням слуху. Але на практиці подолання педагогічних складнощів, педагогічна рефлексія стає інструментом впливу. Рефлексивне подолання складнощів у педагогічному процесі – це перехід від «пасивних» методів професійної підготовки до «активних». Також «педагогічна рефлексія» розглядалася як здатність суб'єкта педагогічного процесу усвідомлювати, аналізувати, піддавати критичному аналізу свої дії та вчинки.

У процесі професійної підготовки майбутніх фахівців педагогічна рефлексія проявляється у таких процесах: суб'єкт - суб'єктної взаємодії викладача і майбутніх фахівців; проектування професійної діяльності майбутніх фахівців; аналізу викладачем власної професійної діяльності та самого себе як її суб'єкта. У структурі професійної діяльності майбутніх фахівців-сурдопедагогів з роботи з дітьми із порушенням слуху професійна рефлексія набуває системоутворюючого характеру, стаючи особистісною основою його професіоналізму. Зміст, структура й адекватність професійної рефлексії майбутніх вчителів детермінується ступенем усвідомлення та прийняття ними професійної ролі майбутніх вчителів, а також ступенем їх ставлення до учнів.

Педагогічна рефлексія майбутніх фахівців-сурдопедагогів проявляється у процесі взаємодії з учнями, майбутні вчителі прагнуть адекватно розуміти і спрямовано регулювати думки, почуття та вчинки учнів; проектування особистої і групової діяльності, коли розробляються стратегії їх досягнення, причому з урахуванням індивідуальних особливостей кожного учня і можливостей більшого просування і розвитку; самоаналізу майбутніми вчителями власної професійної діяльності та самих себе як суб'єктів цієї професійної діяльності. Професійна рефлексія у повсякденній діяльності майбутніх сурдопедагогів виконує профілактичну функцію з попередження «професійного вигорання», а також є необхідною умовою глибшого усвідомлення, критичного аналізу та конструктивного вдосконалення майбутніх учителів. Завдяки професійній рефлексії, майбутні вчителі здатні перебороти «еґоцентричність розумової діяльності», під якою варто розуміти розгляд професійних проблем стереотипної точки зору. Лише у тому випадку, коли майбутні вчителі вміють «подивитися» на себе і на свої професійні дії «очима» вихованців, не заперечувати, а брати до уваги різні точки зору, вони здатні

трансформувати своє творче мислення та перебороти свої всебічні, егоцентричні установки.

Саме професійна рефлексія допомагає майбутнім учителям виробити й за необхідності скорегувати індивідуальний стиль професійної діяльності. Вона є необхідною умовою організації рефлексивного управління процесом професійної діяльності, тобто установкою учнів у позицію активних суб'єктів цієї діяльності та формування у них здатності до самоорганізації. Професійна рефлексія впливає на внутрішні стимули розвитку потреб майбутніх спеціалістів-сурдопедагогів з роботи з дітьми із порушенням слуху в більшому світі, самореалізації, самовдосконаленні та тісно пов'язана з творчістю у професійній сфері, з усвідомленням себе у цій позиції та оцінкою об'єктивності своєї професійної діяльності, з усвідомленням її не лише для себе, але й для інших. Професійна рефлексія взаємозалежна з професійною свідомістю та самосвідомістю, допомагає майбутнім учителям вийти зі стану своєї «занурення» у професію подивитися на неї з позиції «стороннього» спостерігача, зайняти позицію «за нею», «над нею» - для судження про неї.

Професійна рефлексія, таким чином, визначає ставлення майбутніх фахівців-сурдопедагогів до самих себе як до суб'єкта професійної діяльності, передбачення себе у конкретній професійній ситуації. Здатність порівнювати, зіставляти власне бачення з оцінками інших учасників професійної взаємодії допомагає майбутнім учителям усвідомити, як вони у професійній дійсності сприймаються та оцінюються учнями і колегами. Рефлексивний самоаналіз кожний майбутній вчитель повинен сприймати незалежно від досвіду та стажу професійної роботи як реальне повсякденне заняття. Наприклад, рефлексивний аналіз, проведений для професійної роботи або консультації допоможе майбутнім спеціалістам-сурдопедагогам не лише зрозуміти свою поведінку, позитивні та негативні моменти, але й «поставити крапку» після цієї діяльності. Емоції та думки від цієї зустрічі з учнем після «крапки» не перенесуться на наступну, що знизить втому майбутніх соціальних працівників та можливість потрапити у стресову ситуацію.

У майбутніх учителів початкової школи періодично виникає характерний стан так званого «професійного вигорання». Надлишок спілкування, безліч проблем, що вимагають негайного вирішення – все це призводить до психологічної втоми і навіть стресу. Рефлексивне управління емоціями контролює та знімає напругу, що накопичується, та нейтралізує психологічний стан. Управління власним психічним станом і поведінкою – ще одна важлива особливість професійної діяльності майбутніх спеціалістів-сурдопедагогів. Необхідність наявності сформованої професійної рефлексії майбутніх фахівців-сурдопедагогів виникає у таких випадках: ускладнення під час ситуації професійної взаємодії; проблема не має однозначного розв'язання або є кілька альтернативних варіантів, з яких важко обрати оптимальний; майбутні вчителі перебувають у стані підвищеної професійної та фізичної напруги, що спонукує їх до імпульсивних дій; рішення про те, як діяти, доводиться приймати не розмірковуючи, в дефіцит часу; дії оцінюються «з боку», вони постійно перебувають під пильною увагою колег, учнів. Для ефективної професійної роботи майбутнім учителям необхідні такі професійні якості: прагнення до максимальної чіткості, самоаналізу, аналізу професійного досвіду, пізнання тощо; постійна рівновага під час роботи з учнями; толерантність, безоці-

ночне прийняття кожного учня; ефективна взаємодія з цим учнем; креативність, творча праця.

В.А.Сластьонін зазначав, що професійна рефлексія входить до структури професійної компетентності майбутніх фахівців-сурдопедагогів. Він відзначав, що професійна рефлексія має місце при здійсненні контрольно-оцінювальної діяльності, спрямованої на себе як на фахівця, її зазвичай пов'язують лише з завершальним етапом вирішення професійного завдання, розуміючи як своєрідну процедуру підбиття підсумків професійної діяльності.

Для аналізу поняття «формування професійної рефлексії» спочатку доцільно розглянути поняття «формування». Є декілька загальних трактувань поняття «формування». У «Великому тлумачному словнику» поняття «формування» як таке не спостерігається, є посилання до понять «формувати» – надавати будь-яку форму, закінченість; організувати, створювати та «формуватися» – здобувати будь-яку форму, закінченість; складатися, організовуватися. Таким чином, професійна рефлексія сурдопедагога – це комплексний психолого-педагогічний механізм професійної свідомості, що вивчає ставлення вчителя до самого себе як до суб'єкта професійної діяльності, допомагає здійснювати всебічний аналіз і передбачувати наслідки своїх дій у конкретній ситуації.

Професійна рефлексія може бути сформована у процесі професійної підготовки у вищому навчальному закладі при наявності відповідних педагогічних умов і навчально-методичного забезпечення. Ми дотримуємося позиції дослідників, які вважають, що професійна рефлексія - це не просто сприймання або розуміння самого себе, але й виявлення того, як інші знають і вміють сприйняти Вас, Ваші особливості, емоційні реакції і когнітивні уявлення. Змістом цих уявлень виступає предмет спільної діяльності, виявляється особлива форма професійної рефлексії – предметно-рефлексивне ставлення. Професійна рефлексія дозволяє майбутнім учителям організувати процес зміни своєї професійної діяльності шляхом його переусвідомлення за допомогою рефлексивних дій, напрямку професійного розвитку. Якщо у майбутніх спеціалістів-сурдопедагогів з роботи з дітьми із порушенням слуху недостатня сформованість професійної рефлексії, то це свідчить, про те, що їхній внутрішній світ ніби «виокремлений» від професійної діяльності.

Отже, дослідження проблеми формування професійної рефлексії у працях вітчизняних та зарубіжних науковців, зокрема на прикладі професій «людина-людина» (професій педагога і психолога) свідчать про необхідність формування професійної рефлексії у майбутніх спеціалістів-сурдопедагогів з роботи з дітьми із порушенням слуху процесі їх навчання у вищих навчальних закладах, з метою підвищення готовності до успішної та активної професійної діяльності. Найголовнішою якістю для студентів-сурдопедагогів є розвиток власних здібностей, творча активність також займає високі позиції, самоповага та відповідальність.

Аналіз теоретичних засад проблеми формування професійної рефлексії майбутніх спеціалістів-сурдопедагогів з роботи з дітьми із порушенням слуху засвідчує, що є велика кількість трактувань та підходів до розкриття змісту поняття «рефлексія» у філософській, психологічній, педагогічній вітчизняній та зарубіжній науковій літературі; роль професійної рефлексії зростає у розвинених формах людської діяльності, до якої ми відносимо професійну діяльність майбутніх сурдопедагогів.
